

**JEAN BAUDRILLARD'IN 'PRAGLI ÖĞRENCİ' VE 'PETER SCHLEMIHL'İN
OLAĞANÜSTÜ HİKÂYESİ' ANALİZLERİNDE YABANCILAŞMA TEMASININ
İNCELENMESİ**

THE EXAMINATION OF THE THEME OF ALIENATION IN JEAN BAUDRILLARD'S
ANALYSES OF 'THE STUDENT FROM PRAGUE' AND THE EXTRAORDINARY
STORY OF PETER SCHLEMIHL'

Muhammed Ali ILDIZ

Istanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Doktora Öğrencisi

ildizalim@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6819-9763>

ÖZET

Bu çalışma, 'Praglı Öğrenci' ve 'Peter Schlemihl'in Olağanüstü Hikâyesi' eserleri üzerinden Jean Baudrillard'ın yabancılaşma temasını nasıl ele aldığını inceler. Baudrillard, bu eserlerde bireyin kendilik algısını ve sosyal gerçeklikle olan ilişkisini dönüştüren çeşitli faktörleri ele almıştır. 'Praglı Öğrenci' ile imgenin birey üzerindeki yıkıcı etkisini ve öznenin kendisini nesneleştirme sürecini tartışırken, 'Peter Schlemihl'in Olağanüstü Hikâyesi' aracılığıyla, kimliğin ve varlığın kaybının trajik sonuçlarını inceler. Baudrillard, modern bireyin varoluş krizini, imgenin ve metanın baskın rolüyle açıklayarak, yabancılaşmanın derinlemesine bir analizini sunar. Ayrıca, bu inceleme Baudrillard'ın eleştirilerinin, modern toplumların birey üzerindeki baskıları ve sosyal ilişkilerdeki değişimleri nasıl aydınlattığını değerlendirir. Baudrillard'ın teorilerinin hem edebi hem de felsefi metinlerle nasıl iç içe geçtiğini gösterirken, yabancılaşmanın çok boyutlu doğasını ve modern bireyin deneyimlerini daha geniş bir perspektiften tartışmayı amaçlar. Bu bağlamda, bireyin özgürlük ve irade kavramlarını yeniden değerlendiren Baudrillard, modern toplumda öznenin nasıl manipüle edildiğini ve yabancılaşmanın ötesinde nasıl bir varoluşsal boşluğa itildiğini vurgular.

Çalışma, Baudrillard'ın toplumsal hareketlilik ve özgürleşme hareketlerinin eleştirisine de odaklanırken, arzu edilen arzuların gerçekleşmesinin ve yabancılaşmış insanın sanal olarak kaybolmasının sonuçlarını değerlendirir. Baudrillard'ın iki hikâye arasındaki farkları ve yabancılaşmanın doğası üzerindeki düşünceleri, bu çalışmanın çekirdeğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Kimlik, Gerçeklik, Sanallık.

ABSTRACT

This study investigates how Jean Baudrillard deals with the theme of alienation through the works "The Student from Prague" and "The Extraordinary Story of Peter Schlemihl". In these works, Baudrillard analyses various factors that transform the individual's perception of self and his/her relationship with social reality. In "The Student from Prague", he discusses the destructive effect of the image on the individual and the process by which the subject objectifies himself, while in "The Extraordinary Story of Peter Schlemihl" he examines the tragic consequences of the loss of identity and existence. Baudrillard offers an in-depth analysis of alienation by explaining the existential crisis of the modern individual through the dominant roles of images and commodities. Furthermore, this study assesses how Baudrillard's critiques illuminate the pressures on the individual and changes in social relations in modern societies. It aims to discuss the multidimensional nature of alienation and

the experiences of the modern individual from a broader perspective, while showing how Baudrillard's theories are intertwined with both literary and philosophical texts. In this context, Baudrillard reassesses the concepts of freedom and will, highlighting how the subject is manipulated in modern society and pushed into an existential void beyond alienation.

The study also focuses on Baudrillard's critique of social mobility and liberation movements, assessing the consequences of the realisation of desirable desires and the virtual disappearance of the alienated human being. Baudrillard's differences between the two stories and his reflections on the nature of alienation form the core of this study.

Keywords: Alienation, Identity, Reality, Virtuality.

1. GİRİŞ

Baudrillard'ın yabancılaşma anlayışı, öznenin kendiliğini meta ve imge karşısında yitirdiği ve radikal anlamda esas gerçekliği yaşamaya başladığı bir diyalektiği ortaya koymaktadır. Baudrillard'ın düşüncesinde yabancılaşma, modern bireyin varlık krizini ve kimlik arayışını derinden etkileyen bir tema olarak öne çıkar. Bu kriz, bireyin kendi varoluşunu ve kimliğini tanımlama yeteneğini körelterek, öznenin hem içsel hem de dışsal dünyasında bir belirsizlik yaratır. İmgenin kendiliğin yerine geçmesiyle özne, artık her şeye sahip olmakla birlikte, nesne ve imge tarafından belirsiz bir hayat sürmektedir. Bu süreçte özne, 'irade' ve 'özgürlük' kavramlarının çelişkili doğasından kaynaklanan iki temel zorlukla karşı karşıyadır. Bu çelişki, öznenin hem sahip olduğu iradeyi hem de özgürlüğünü sorgulamasına yol açar, çünkü her ikisi de meta ve imge tarafından şekillendirilmekte ve sınırlandırılmaktadır. Meta ve arzu, özneyi kışkırtarak iradenin eyleme geçmesini ve özgür olacağı yönde vaaz ederken, elde edilen zafer özne tarafından özgür olmaktan ve kendi iradesinden kurtulmakla sonuçlanmaktadır (Baudrillard, 2012b: 55). Bu paradoksal durum, bireyin kendini gerçekleştirme çabalarının, aslında daha derin bir yabancılaşmaya yol açtığını göstermektedir.

Baudrillard'ın eserleri incelenirken, yabancılaşma ve özgürleşme arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Modern toplumda bireyin deneyimlediği yabancılaşma durumu, aslında özgürleşme sürecinin bir parçası olabilir mi? Baudrillard bu soruya yanıt arar ve özgürleşmenin sadece bireyin kendi kendine yabancılaşmasının başka bir şekli olduğunu öne sürer. Özgürleşmenin, bireyin toplumsal normlar ve imgeler tarafından yeniden şekillendirilmiş bir formu olabileceğini savunur. Bu bağlamda, 'Praglı Öğrenci' ve 'Peter Schlemihl'in Olağanüstü Hikâyesi' aracılığıyla Baudrillard'ın yabancılaşma temasının incelenmesi, bize bu karmaşık süreçleri anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Bu eserler, bireyin modern toplumda karşılaştığı varoluşsal ve kimliksel sorunları derinlemesine analiz etme imkânı tanımaktadır.

2. ÖZDENİN İMGESİ VE YABANCILAŞMANIN SINIRLARI: PRAGLI ÖĞRENCİ'NİN YIKICI YOLCULUĞU

Baudrillard içinde yaşadığımız kapitalist toplum eleştirisini kendinden önceki pek çok düşünür gibi 'yabancılaşma' üzerinden yapmakta ancak bu eleştiriye sadece meta/birey ya da meta/doğa ikileminden yola çıkarak değil, varlık ve onun yansıması olarak da ele almaktadır¹.

¹ Baudrillard, *Üretimin Sonu* eserinde Marksizm eleştirisi ile birlikte yabancılaşma çözümlerine uzun uzadıya yer vermekte ve gösterge/nesne eleştirisi ile Marksizmin meta/nesne anlayışının gerçeği yansıtmadığını düşünmekteydi. Baudrillard bu kitabında özellikle

Bu bağlamda, Baudrillard, kapitalist toplumun bireyin kendiliğini nasıl şekillendirdiğini ve bireyin kendi gerçekliğiyle olan ilişkisini nasıl bozduğunu derinlemesine analiz eder. Pawlett'e göre, Baudrillard Marksist yabancılaşma ve sömürü kavramlarının ötesine geçerek, bireyin yaşamını belirleyici bir 'izin verilebilirlik' ile yöneten rasyonel sistemlerin yarattığı daha derin ve sinsî bir sistemik şiddet düzeyini ortaya koymuştur. Bu yeni düzeyde, bireyler aktif ve ayrımcı tüketiciler olma emriyle karşı karşıya kalır, bu da Baudrillard'ın 'aşkınlığın sonu' olarak tanımladığı durumla paralellik gösterir. (Pawlett, 2013: 46) Yine Pawlett'in (2007: 35) başka bir çalışmasında vurguladığı üzere, Baudrillard'ın feodal toplumsal sistemler hakkında öne sürdüğü efendi-köle ilişkisinin sembolik niteliği, Marks'ın yabancılaşma teorisine alternatif bir bakış açısı sunar. Baudrillard'a göre, bu ilişkide karşılıklılık unsuru, ilişkinin doğasını belirleyen temel bir faktördür ve bu, meta veya değer değişimi değil, daha ziyade statü ve rol değiş-tokuşunu kapsar. Bu ilişkideki sembolik dinamikler, bireysel özerklik veya eşitlik kavramlarına meydan okur. Baudrillard, Marks'ın emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi yalnızca ekonomik değerler üzerinden ele almasını eleştirirken, insanların sosyal roller ve statüler üzerinden nasıl birbirleriyle etkileşime girdiğini vurgular.

Baudrillard, 1913 yapımı Praglı Öğrenci adlı sessiz filmi ve Adelbert Von Chamisso'nun 'Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü' adlı eserini kullanarak, gerçeklik ile imgenin, hakikat ile sanalın iç içe geçtiği bir dünyada yabancılaşmanın yeni boyutlarını ortaya koymaktadır.

Praglı Öğrenci filmini kısaca özetlemek gerekirse; bu sessiz film 1913 yılında çekilen Alman sinemasının dışavurumcu ilk örneklerinden biridir². Filmin hem en başında hem de en sonunda Alfred de Musset'in şu sözlerine yer verilir: 'Ben tanrı değilim şeytan da olamam ama bunu umursamadan isimimi söylüyorum çünkü nerede olursan ol ben orada olacağım. Son saatine kadar, mezar taşının önünde mezarının üstünde oturacağım.' Praglı öğrenci (Balduin) yoksul ama yetenekli bir kılıç ustasıdır. Bir davette karşılaştığı kontese olan aşkını ifade etmek için ona çiçek vermek istediğinde zengin ve soylu bir baron ondan önce davranır ve Praglı öğrencinin çiçeğinden çok daha büyük ve gösterişli bir çiçeği kontese takdim eder. Yoksulluğu böylelikle yüzüne vurulan Praglı öğrenci, çaresiz bir şekilde evine girdiğinde orada eli bastonlu, keçi sakallı, tüccar kılıklı bir adamla karşılaşır. Praglı öğrencinin esasen şeytan olduğunu bilmediği bu adam, ona bir anlaşma önerir. Bu anlaşmaya göre Praglı öğrenci yüz bin altın para karşılığında Scapinelli'ye (şeytana) odada bulunan istediği herhangi bir şeyi alma hakkı verecektir. Odasında değerli bir şey olmadığını düşünen Praglı öğrenci, bu anlaşmayı memnuniyetle kabul eder fakat şeytan kendine verilen bu hakkı öğrencinin aynadaki imgesini almak üzere kullanır ve bunun üzerine imgesi aynadan çıkagelir. Şeytan da öğrencinin imza atmış olduğu anlaşmayı (ve bir anlamda imgenin kendisini) katlayıp cebine koyar ve imge ile beraber Praglı öğrenciyi şaşkınlığıyla baş başa bırakıp evden ayrılır.

Bu noktada Baudrillard, şeytanın katlayıp cebine koyduğu imge ile meta fetişizmi süreci arasında bir bağlantı kurarak şöyle der: "Emeğimiz ve eylemlerimiz üretildikleri anda bizim dışımıza çıkar, denetimimizden çıkar, nesnelleşir, kelimenin tam anlamıyla Şeytan'ın eline geçer" (2016a: 248). Bu ifade, bireyin kendi emeği ve eylemleri üzerindeki kontrolünü kaybettiği ve bu kontrolün şeytana (yabancı güçlere) geçtiği anlamına gelir. Baudrillard'a (2016a: 247-248) göre meta olan aynadan ziyade yansıtılan imge burada görüldüğü gibi bir anlaşma ediminin neticesini temsil eder. Diğer bir deyişle, dünya ve içindekiler ile

özgürlük, emek, köle, efendi gibi kavramlar üzerinden yabancılaşmayı ele almıştır. Baudrillard'ın eleştirilerinin yankılarını ise Simgesel Değiş-Tokuş adlı eserinde daha net görebilmekteyiz.

² Praglı Öğrenci filminin orijinali 1913 yılındaki versiyonu olsa da Baudrillard'ın ele aldığı filmin Henrik Galeen tarafından çekilen 1926 yapımı, yeniden çekilen versiyonu olduğunu anlıyoruz. Hikâye hemen hemen aynı olsa da ele alımı bakımından küçük farklılıklar içermektedir; örneğin Praglı Öğrenci imgesini sattıktan sonra ilk versiyonda imge aynadan çıkagelirken sonraki versiyonda şeytan aynadaki imgeyi karbon kâğıdı gibi katlayıp cebine koyar.

kurduğumuz ilişkiyi nesnel olarak ele aldığımız takdirde yanılgı içine düşmekteyizdir, zira bu ilişki *şeffaflığı* örtmektedir. Ancak ne var ki gerçeklik simgesel bağlamda ele alındığında yansıma *şeffaf* olarak gerçeğe uygundur; yani aynanın karşısında elimizi kaldırdığımızda imgemiz bize uyar ve o da elini kaldırır. Ancak imge bize uymayacak olduğu takdirde (Praglı Öğrenci'nin imgesinin Praglı Öğrenci'ye uymamayı tercih ederek kendi iradesiyle aynayı terk etmesinde olduğu gibi) kendiliğimizi, varlığımızdan yoksun bir biçimde görüyoruz demektir. Bu, bireyin kendi imgesi ile olan ilişkisinde bir kırılma ve yabancılaşma yaşadığını gösterir.

Yine Philippe Petit ile bir röportajında, kimlik üzerine bir soru üzerine Baudrillard yine Praglı öğrenciye değinir. Baudrillard'a göre kimlik, çağdaş bireyin absürt bir hayalidir ve egemenlik ya da görkem için verilen mücadeleler yerini yalnızca referanslarla tanımlanabilen, güvenliğe dayalı kimlik savaşlarına bırakmıştır. Artık bireyin kendisi ile arasındaki mesafe kalmamıştır ve kimlik, gerçek zamanlı olarak anlık bir kayıttan ibaret bir 'varoluş etiketi' haline gelmiştir. Kimlik saplantısı bireyleri, yalnızca sınırsız yeniden üretime mahkûm eden ve özgürlüğe darbe vuran ahlaksız bir ölümsüzlük yanılısamasına sürükler:

“Yaşayan kimlik, yani öznenin kimliği, aynayı, yani yansıtmanın unsurunu işaret etmiştir. Yabancılaşmanın parçalanmış aynasında bile, Praglı Öğrenci kendi imgesini ölümünün eşliğinde yeniden keşfetti. Artık böylesi iyi bir talihimiz yok. Şimdi elde ettiğimiz şey gerçekten kendi fotoğrafımız değil, gerçek zamanlı olarak anlık bir kayıttan ibaret.” (Baudrillard, 1998a: 49-50).

Tam bu noktada da Baudrillard (2016a: 247) şöyle demektedir: “Kendim için bir başkası oluyorum, *yabancılaşıyorum*”. Praglı öğrenci şaşkındır, fakat yine de aldığı altınlardan dolayı bu durumu önemsemez ve yeni hayatına başlar. Zengin bir kimse olarak karşısına çıktığı kontesten aşkına bir karşılık bulur fakat kontes kendi rızası olmadan kuzeni olan baron ile evlendirilmek istenmektedir. Gizlice buluşmaya başlarlar fakat Baudrillard'ın (2016a: 247) da belirttiği üzere “şeytan tarafından diriltelen ve dolaşıma sokulan öğrencinin imgesi” bundan böyle “aynaların rastlantısallığında değil, her yerde, hayatın kendisinin içinde eşlik” eder ve onu rahat bırakmaz, sürekli karşısına çıkıp onu rahatsız eder. Bu sürekli karşılaşma, bireyin kendi imgesi ile olan ilişkisinde yaşadığı sürekli bir çatışmayı ve bu çatışmanın bireyin hayatındaki yıkıcı etkilerini gösterir. Aynadaki imgemizin özneyi rahatsız etmesi, tuzağına düşürmesi durumunu Baudrillard, *Baştan Çıkarma Üzerine* kitabında da ele almıştır. Bu kitapta baştan çıkaran erkeğin stretejisini aynanın tuzağına benzeten Baudrillard, ayna konusunda şu uyarıyı getirir:

“Aynalar, görünümün köpekleridir. Ancak onların sadakati de sahtedir; tek yaptıkları nesnelere yansımanın tuzağına düşürmektir. Hepimize nasıl yan gözle baktıklarını akıldan çıkarmamalıyız: Bizi hemen tanır ve şaşkınlık anımızdan yararlanarak beklemediğimiz bir anda bizi yakalayıp tuzağa düşürürler.” (2014: 131).

Bu noktadan hareketle Graeme Gilloch (2009: 112), ayna ve ikiz arasında bir bağlantı kurar ve Baudrillard'ın “senin aynan olacağım” (2014: 85) sözünü “senin aldatmacan olacağım” olarak okuyabileceğimizi, çünkü böylesi hilekâr aynaların üreteceği imgelerin/kopyaların da güvenilirmez olacağını öne sürer. Nitekim Baudrillard'a göre “kopya hayali bir figürdür ve tıpkı ruh, gölge ya da gölgenin aynadaki görüntüsü gibi özneyi meşgul eder; nazikçe sürekli komplolar kuran ölüm gibidir” (2014:207). Bu noktada, imgenin özne üzerindeki kontrolünün ve bireyin kendi gerçekliği ile olan ilişkisinin nasıl bozulduğunun altı çizilir.

Praglı Öğrenci de kendisini sürekli rahatsız eden, olur olmaz yerlerde karşısına çıkan imgesine/kopyasına rağmen Kontes ile buluşmaya devam eder fakat bu ilişki neticesinde bir gün rakibi olan baron tarafından düelloya davet edilir. Kılıç ile yapılacak olan düellodan önce

Kont ondan baronu öldürmemesini rica etse de düello yerine ondan önce gelen imgesi baronu öldürür. Bu düello neticesinde kontes ile de arası açılır ve imgesi tarafından yol açılan aksilikler peşini bırakmaz. Bütün bunlara bir son vermek için imgesini öldürmeye karar verir ve ona tabanca ile ateş eder. İkizi buharlaşır fakat o anda öğrenci de yaralandığını fark eder ve yere yığılır; esasen öldürdüğü kendisidir, zira canlı olan artık imgesidir. Bunun üzerine şeytan da odaya girer ve cebine katlayıp koyduğu anlaşmayı (imgeyi) parçalayıp Praglı öğrencinin cansız bedeninin üzerine büyük bir zevkle serpiştirir.

Böylece, Praglı Öğrenci'nin hikâyesi, imgenin yıkıcı gücünün ve yabancılaşmanın trajik sonuçlarının somut bir örneği olarak karşımıza çıkar. Ancak, Baudrillard'ın yabancılaşma düşüncesinin tam anlamıyla kavranabilmesi için, onun fikirlerinin başka bir örneğine daha bakmamız gerekmektedir. Bu noktada, Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü'ne yöneliyoruz. Schlemihl'in hikâyesi, yabancılaşmanın ve simülasyonun farklı bir boyutunu ortaya koyar ve Baudrillard'ın düşüncelerinin daha geniş bir çerçevede anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

3. Simgesel Kayboluşun Hikâyesi: Peter Schlemihl'in Yabancılaşma Analizi

Baudrillard, çağdaş yabancılaşmanın sonuna dair vermiş olduğu ikinci bir öykü olan Adelbert Von Chamisso'nun "Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü"nü, örtük anlamda kapitalist sistemin arzu nesnesi olan metayı eleştirel manada ele alırken; Praglı Öğrenci'de olduğu gibi gölge-varlığın hakikati, gerçeğin yerini alan anlamda sorgulanmaz. Burada daha çok gölgesi ile ikili bir hayat süren değil, dolayısıyla kendi gerçekliğini, varlığının hakikatini sorgulamak değil, bunun yerine kendi varlığının kendisine verdiği *bulantı* hali söz konusu olmaktadır. Bu öyküye Baudrillard'ın atıf yapması rastlantısal değildir. Bu öyküde de (değişik giyimli, cebinden her türlü altın, halı gibi değerli eşyaların çıktığı) şeytanın Peter'in gölgesini satın alması söz konusudur. Praglı Öğrenci'de olduğu gibi Peter de fakir bir kimsedir. Şeytan ona zenginlik vaat ederek karşılığında ondan gölgesini ister. Peter her ne kadar bu isteğe şaşırsa da teklifi kabul eder. Gölgesini kaybeden Peter, zamanla insanların kendisine gösterdiği tepkinin de etkisiyle, gölgesinin olmamasının verdiği bir iç bulantı/rahatsızlıktan dolayı bir ressama kendi gölgesini çizmesini ve yere yapıştırmasını ister. Ancak bu isteği reddedilir (Chamisso, 2014).

Bu öyküde, gölgenin varlığın hakikatini temsil ettiği vurgulanır. Baudrillard, gölgeyi bir tür simgesel kalıntı olarak ele alır. İki öykünün ana temasına bakıldığında görülecektir ki gölge, varlığın yegâne hakikati olarak sunulmaktadır. Baudrillard da zaten bu durumu şu şekilde anlatır:

"Çünkü gölge de (Praglı Öğrenci'de olduğu gibi) aynadan yansıyan imge gibi kusursuz bir kalıntı örneğidir. Tüm arkaik dönem büyü düzeni boyunca gölge, insanın dökülen saçları, dışkı ya da tırnak parçaları gibi vücudun dışa attığı (düşürdüğü) kalıntılardan biridir. Bilindiği gibi bütün bunlar aynı zamanda ruhun, nefesin, Varlığın, özün "metaforları" insana derinlemesine bir anlam kazandıran şeylerdir. Aynadan yansımayan ya da bir gölgeye sahip olmayan bir vücut saydam bir şeye, bir hiçe yani bir kalıntıya dönüşmektedir. Vücut gölgenin uçup gitmesinden sonra geride kalan saydam tözdür. Artık bir gerçekliğe sahip değildir, başka bir deyişle gölgeyle birlikte gerçekliğin tamamı da uçup gitmektedir (Prag'lı Öğrenci'de de böyle olmaktadır, aynayla birlikte parçalanan görüntüsü kahramanın ölmesine neden olmaktadır.) Böylelikle vücut kendi kalıntısından geriye kalan artığa benzemekten, düştüğü durumdan daha da kötü bir duruma düşmekten başka bir şey yapamamaktadır." (2016b: 190)

İmge veya gölge olsun, burada asıl olan Baudrillard için insanın kendiliği veya dünya ve içindekiler ile olan ilişkisinin şeffaflığının parçalanmasıdır. Dolayısıyla gölgesiz bir hayat, hakikatini kaybetmiş bir hayat demektir. Gölgenin veya imgenin kaybı, bireyin varoluşsal gerçekliğini yitirdiği anlamına gelir. Meseleyi yabancılaşma bağlamında ele aldığımızda, Baudrillard'a göre her iki öykünün de merkezinde altın oluşunun erekselliği, metanın kullanım değerinden soyutlanıp değişim değerine atfolmasından kaynaklanır. Bu sayede değişim değeri meta üzerinden anlatılsa da esasen varlığın kendi ikizi içerisinde ele alınmaktadır. Bu ise yabancılaşmanın son boyutunu oluşturur; diğer bir deyişle, sistemin bile alt edemeyeceği, kapitalist sürecin teklif edemeyeceği bir şeyi, ancak şeytanın (arzu ve hazzı simgeleme anlamında) simgesel boyutta değişim değerini kapitalist sisteme karşı metadan bireye indirgeyerek kullanabilmesinin göstergesidir (Baudrillard, 2016a: 248). Oysa Baudrillard'a (2016b:190) göre simgesel düzenin içerisinde hakikat bağlamında vücudun mu yoksa gölgenin mi önceliğe sahip olduğu bir muammadır. Gölge, vücudun yerine geçeni haline geldiğinde 'objet petit a' olan herhangi bir öteki, arzulanan ama hakikati ele geçirilemeyecek bir şey haline gelir. Bu durum Baudrillard (2016b:191) için ürkütücü ve tuhaf karşılanır, zira arzulanan ikizin yani gölgenin, artık varlığın gerçek sahibi olup olmadığı sorusu söz konusu olmaktadır.

Hikâyenin devamında Peter, insan içerisinde yaşayamama huzursuzluğundan dolayı varlığı hakkında kaygı duyarken, şehirden ayrılma kararı verir. Üstelik büyük bir servet ve hizmetçileriyle. En yakın arkadaşı ve hizmetkârı olan Bendel ile bir şehre yerleşir, orada bir kızı sever, ancak gölgesinin olmayışından dolayı ona kavuşamaz. Diğer hizmetkârı olan Raskal, gizliden gizliye Peter'in altınlarını çalarak, Peter'in sevdiği kız olan Mina'yı ayartır ve onunla evlenir. Peter bu süre zarfında sürekli şeytanı arar ve sözleşmenin bitmesini umut eder. Büyük bir keder içerisinde aşkını kaybetmenin verdiği ıstırap halindeyken şeytan çıkagelir, bir anlaşma daha yapma karşılığında Peter'in isteğini kabul edeceğini söyler. Bu yeni anlaşma ise Peter'in öldükten sonra bedeninden ayrılan ruhun satın alınmasına dairdir. Ancak bu anlaşmayı Peter ne olursa olsun (görünmezlik takkesi, sevdiği kıza kavuşma ve eski hizmetkârı Raskal'ın öldürülmesi karşılığında bile) kabul etmemektedir. Nihayetinde sevdiği, kız Raskal ile evlenir. Peter büyük bir mal varlığını karşılıksız dostu ve hizmetkârı olan Bendel'e bırakır ve tekrar halkın onu gölgesiz bir varlık olarak görmesi ve lanetli bir kimse gibi telakki etmelerinden dolayı bu duruma katlanamaz ve şehirden ayrılır. Başka bir şehirde bir pazarda, sihirli olduğunu bilmediği halde botlar satın alır. Ayağına giydiği gibi her adımında düşsel âlemlere yol alır, dünyanın her yerine seyahat eder, öyle ki botanik hakkında toplamda 3 kitap yazacak kadar bilgisi olur. Sonunda çizmesinin, bir adamın ayağına çarpmasıyla adam hiddetlenir ve o da korkusundan uçurumdan aşağı düşer. Gözlerini açtığı anda kendisinin başucunda Bendel'i ve Mina'yı bulur. Burası Bendel'in yaptırdığı Peter Schlemihl hastanesidir. Buna çok şaşırır Peter, ancak artık mutludur zira adı insanlığa faydalı bir vakfiye haline gelmiştir. Ancak bir mektup bırakıp oradan ayrılır ve hikâye biter. Peter, yazar ve dostu olan Chamisso'ya -dolaylı olarak onun vasıtası ile bize- şu öğüdü verir: "Ve sen sevgili dostum, eğer insanların arasında yaşamak istiyorsan, gölgene bile paradan daha çok değer vermeyi öğren" (Chamisso, 2014: 115). Bu bağlamda, Baudrillard'ın 'Illusion of the End' kitabından bir alıntı, yabancılaşmanın günümüzde nasıl daha derin ve karmaşık bir hale geldiğini özetlemektedir:

"Peter Schlemihl en azından kendi gölgesini şeytana satmıştı; biz kendimizinkileri basitçe kaybettik. Çünkü biz bu arada tamamen şeffaf bir hale geldik. Ya da, artık gölge oluşturacak bir ışık kaynağı, yeterince parlak bir enerji kaynağı bile yok. Yegâne gölgemiz, atomik radyasyonla karşıdaki duvara yansıtılan gölgedir. Hiroşima Bombası tarafından üretilen bu şablon silüetler. Geriye kalan yegâne gölgemiz olan atomik gölge: güneşin gölgesi değil, Plato'nun mağarasındakilerin gölgesi dahi değil,

olmayan, ışınlanmış bedenin gölgesi, öznenin yok oluşunun, özgün olanın ortadan kalkmasının resmedilmesi.” (1994: 106)

Bu ifade, modern toplumda bireyin kendi varoluşuyla olan bağının nasıl zayıfladığını ve bireyin kendini ve çevresini nasıl giderek daha az tanıdığını vurgulamaktadır. Baudrillard’a göre, bu durum bireyin kendi kimliği ve varoluşu üzerindeki kontrolünü kaybetmesine ve dolayısıyla derin bir yabancılaşma deneyimine yol açmaktadır. Modern birey, artık kendi gölgesiyle bile bağ kuramamakta ve bu bağın kaybı, bireyin kendini tanıma ve anlamlandırma süreçlerini daha da zorlaştırmaktadır.

4. GERÇEKLİKTEN KOPUŞ: BAUDRILLARD VE YABANCILAŞMANIN İMGESEL BOYUTLARI

Baudrillard’a göre Praglı Öğrenci’de en önemli sorulacak soru şudur: “Kendinin başkılığı etrafında (yani yabancılaşmış, kendisine karşı dönmüş insanın özü etrafında) döndüğü ölçüde bu yabancılaşma şeması (ya da kavramı) bireyin artık asla imgesiyle yüzleşmediği bir bağlamda hâlâ “etkili” olabilir mi?” (2016a: 251). Diğer bir deyişle meta ve toplumsal mantık doğrultusunda bireyin yabancılaşmasını şeytana (tarihsel ve teknik anlamda) sattığı halde hala ortada kendisine karşı yabancılaşacak bir şey söz konusu mudur? Baudrillard burada, bireyin kendisiyle olan yabancılaşmasının, modern toplumun ve kapitalist sistemin dayattığı imgeler ve metalar üzerinden nasıl şekillendiğini sorgular. Burada dramatize edilen durum şudur:

“Yabancılaşan insanın sadece küçülen ve fakirleşen, ama özünde bütünlüğünü koruyan insan değil; kendisinin tersine dönen, kötülüğe ve kendisinin düşmanına dönüşen, kendisini kendisine karşı kıskırtan bir insan olmasıdır. Söz konusu olan Freud’un başka bir düzlemde bastırma olarak tanımladığı şeydir.” (Baudrillard, 2016a: 249-250).

Baudrillard’a (2012a: 53) göre böylesi bir diyalektik içerisinde özne kendiliğini meta ve imge karşısında yitirmiş ve bundan sonra radikal anlamda esas gerçekliği yaşar hale gelmiştir. Zira bu durum eyleme ve isteme edimlerinin karşısında ödenen bir bedeldir. İmgenin kendiliğin yerine geçmesiyle özne artık her şeye sahiptir, aynı zamanda kendi olamama durumundan dolayı da nesne ve imge tarafından hem içeride hem dışarıda belirsiz bir hayat sürmektedir (soğurulmaktadır). Bu belirsizlik, bireyin kendi kimliğini tanımlama ve kendi gerçekliğini oluşturma kapasitesini ciddi şekilde zedeler. Dolayısıyla bunun sonucunda öznenin başına gelen iki hortlaktan bahseder Baudrillard: İrade ve Özgürlük hortlağı. Meta ve arzu; özneyi kıskırtarak iradenin eyleme geçmesini, bu sayede özgür olacağı yönde vaaz ederken nihayetinde elde edilen zafer özne tarafından özgür olmaktan ve kendi iradesinden kurtulmakla sonuçlanmaktadır (Baudrillard, 2012b: 55).

Bu durumda toplumsal hareketlilik bağlamında her türlü özgürleşme hareketinin bir başka işlemsel bir gerçekliğe aktarımının olduğunu savunan Baudrillard (2012b: 55-56), arzulanın arzuların gerçekleşmesinden sonra aşkınlığı ve yabancılaşmış insanın da ortadan sanal olarak kaybolduğunu savunur; zira düşselliğe olanak tanımayan, gölgesi/imgesinden koparılan birey sanal gerçeklik tarafından soğurularak kendi kendinin özdeşi olmak zorundalığında bırakılmıştır. İkiz anlayışının getirdiği bu ikircikli varlık özneye iki alternatif sunmuştur; hem kendisini bundan böyle arzularının dışarısında etkisiz özne olarak tanıyacak hem de kendisinden kaçmaya çalışarak kendiliğinin ne’liğini bulmaya çalışacaktır. Bu ikircikli durum, bireyin kendi gerçekliğinden uzaklaşmasına ve varoluşsal bir boşluğa düşmesine neden olur. Öznenin bu benzersiz ikizi yani kendisi ancak bir düş olarak kalmalıdır; (Praglı Öğrenci’de olduğu gibi) bu düş hayata geçirildiği takdirde gerçekliğin de

yok olup gittiği görülecektir (Baudrillard, 2016b: 135). Bu gerçeklik hem nesne/ayna hem de özne/imgedir. Geriye ise sadece simülatif bir varlık olarak bir görünüp bir kaybolan ve ne olduğu belli olmayan imge kalacaktır.

David Clarke'ın da (2010: 127) vurguladığı üzere Baudrillard, Praglı Öğrenciye başvurmak suretiyle, Marks'ın Kapital'de bahsettiği yabancılaşmanın klasik aşamasının (kendi deyimiyile çağdaş yabancılaşmanın) sona erdiğini, tersine dönerek kendini yitirdiğini iddia eder:

“Genelleşmiş tüketim sürecinde artık ruh, gölge, ikiz, yansıtılmış olma anlamında imge yoktur. Artık ne varlık çelişkisi ne de varlık ile görünüş sorunsalı vardır. Artık sadece göstergelerin yayını ve alımlanması söz konusudur ve bireysel varlık bu göstergeler bileşkesinde ve hesabında ortadan yok olur.” (2016a: 251).

Bu noktada, bireyin kendi öz kimliğini kaybederek, sadece göstergeler ve imgeler aracılığıyla tanımlandığı bir durum ortaya çıkar. Baudrillard, çağdaş yabancılaşmanın sonunu, bireyin kendi imgeleriyle ve sosyal gerçeklikle olan ilişkisinin dönüşümü olarak tasvir eder. Bu dönüşüm, tüketim toplumunun bireyi sürekli değişen bir imgeler dünyasına sürüklemesiyle karakterize edilir. Bu imgeler dünyası, bireyin kendisiyle ve çevresiyle olan ilişkisini köklü bir şekilde değiştirir ve onu sürekli bir yabancılaşma durumuna iter. Baudrillard'a göre (2016a), bu süreçte öznenin kendi öz kimliğinden yoksun bırakılması ve sürekli olarak dışsal imgelerle tanımlanması, çağdaş yabancılaşmanın en belirgin ve trajik sonucudur. Burada Baudrillard'a çağdaş yabancılaşmanın sonunu düşündürten şey, her türlü yok oluş formunun, düşlenebilecek bir olgu oluşudur. Kendi kendiliğimize karşın şeffaf bir kendiliğimiz (özdeşliğimiz) olan Ben'in ortadan kaybolma imkânı ve bunun yerine imgenin Ben'in yerine geçerek başka bir gerçekliğin tecrübe edilmesi, bütün gerçeklik anlayışımızı yerinden etmektedir (Baudrillard, 2016b: 207). Bu, bireyin kendi gerçekliğini oluşturma yetisinin tamamen kaybolduğu ve dışsal imgelerle tanımlandığı bir durumu ifade eder.

Baudrillard bu çözümlmelerini yaparken, bir yandan bu iki hikâyeye arasındaki farklara dikkat çekmektedir: Peter, gölgesinin gerçekte bir nesneye dönüştüğünü göremez, yalnızca şeytandan gölgesini geri ister durur. Ancak gölgesi kendisinin bir yabancı olduğu idrak edemez; sadece toplumsal dışlanmışlıktan dolayı gölgesini geri ister. Gölge, şeytan tarafından satın alındıktan sonra gerçek dünyada Peter'in aleyhine yani varlığına ilişkin bir kopya/ikiz olarak sorun çıkartamaz, zira şeytanın cebindedir. Peter, gölgesiz yani bir başına kalsa da *aynı form* bir dönüşümüne/yabancılaşmaya uğramaz. İdeolojisi ve yaşamı elinden uçup gitmez, sadece toplumsal yaşam alanında özerk varlık olarak kabul görmez. Fakat sonunda gölgesini kaybetse de ruhunu kurtararak esas yabancılaşmanın alanına girmez. Praglı Öğrenci'de ise sistemli bir mantık olduğunu öne sürer Baudrillard; Praglı imgesini/gölgesini şeytana sattığı andan itibaren gerçek yaşam tarafından varlığı tehdit altındadır. Bu farklılık, bireyin kendi gerçekliği ve imgelerle olan ilişkisini nasıl anladığını ve yaşadığını gösterir. Baudrillard, sonuç olarak şu bağlantıyı kurar:

“Bu, yabancılaşma sürecinin su katılmamış hakikatini yansıtır: Bize ait olup yabancılaştığımız hiçbir şey yine de bizle ilgisiz bir ortama, karşısında özgürlüğümüzü koruyabileceğimiz -elimizden alınanlar yüzünden acı çekerken, yine de kendi “özel” alanımızda kendimize sahip olduğumuz ve temelde bütünlüğümüzü koruduğumuz- bir “dış dünya” ya düşmez. Hayır: Bu, ruhun dünyadan muaf olduğunu söyleyen ve “vicdan”ı güvence altına alan bir uydurmacadır. Yabancılaşma çok daha ileriye gider. Bizden kurtulan parçanın elinden kurtulamayız. Nesne oç alır. Yoksun kaldığımız her şey bize bağlı kalır; ama bu bağlı olma olumsuz bir bağlılıktır, yani yoksun kaldığımız şey bizi rahat bırakmaz. Satılan, unutulmuş bu parçamız hâlâ bizdir

ya da bizi izleyen, bizim yerimizi alan ve öç alan karikatürümüz, hayaletimiz, heyulamızdır.” (Baudrillard, 2016a: 249).

Dolayısıyla özne ve nesne arasında kurulan bu ikili hakikat oyunu *bakışta* belirgin hale gelmektedir. Bu ikili oyun, bireyin kendi gerçekliği ve imgelerle olan ilişkisini derinlemesine etkiler ve yabancılaşmanın doğasını daha karmaşık bir hale getirir. Esasen aynaya bakıldığında insanın tıpa tıp aynısını gösteren ikizi veya nesnenin de ayna karşısındaki konumunun aynılığı, sanal benzerliğin hakikatin yerine geçeni olmasına dair bir kuşku da beraberinde getirmektedir. Artık tek gerçeklik tanımı olarak elimizden alınan gölge/imge yabancılaşan şey olmaktan çıkıp bizzat hakikatin kendisi olmuştur, aksine yabancılaşan öznenin ilk halidir. Hologram bile tekniğin bize sunduğu ikimizi/gölgemizi yansıtma söz konusu olduğunda gölgemiz olan nesneyi, yansıtıcı ekrandan bile daha bir nesne-ekran haline getirmekte ve gerçeğin yerini almaktadır. Bu durumda, birey kendi gerçekliğini ve kimliğini imgeler ve teknolojik yansımalar aracılığıyla yeniden tanımlamak zorunda kalır. Burada özne söz konusu olmadığı gibi birey de artık nesne vasıtasıyla gölgesini nesneleştirerek /özdeşleştirerek gölgesi sayesinde kendiliğinin görünümünden ya da *aynı* olmaktan şeffaflaşarak/saydamlaşarak kurtulur (Baudrillard, 2016b: 150).

5. SONUÇ

Jean Baudrillard'ın “Praglı Öğrenci” ve “Peter Schlemihl’in Olağanüstü Hikâyesi” üzerinden yürüttüğü çözümler, modern bireyin yabancılaşma deneyimini derinlemesine irdelemiştir. Bu eserlerde Baudrillard, imgelerin ve gölgelerin birey üzerindeki etkilerini ele alırken, bu imgelerin ve gölgelerin nasıl bağımsız varlıklar haline geldiğini ve bireyin öz algısı üzerinde nasıl dönüştürücü bir etkiye sahip olduklarını ortaya koyar. Baudrillard, bireyin kendilik algısının imgeler ve gölgeler tarafından nasıl şekillendirildiğini ve bu süreçlerin bireyin kendi gerçekliğinden kopmasına nasıl neden olduğunu gösterir. Baudrillard, bireylerin nesnelere, göstergelere ve kendi imgeleriyle kurduğu ilişkilerde yaşanan yabancılaşmayı incelerken, bu sürecin bireyin kimlik algısını ve sosyal ilişkilerini temelden dönüştürdüğünü ortaya koymuştur.

Baudrillard'ın analizlerine göre, modern bireyin varlığı, giderek artan bir şekilde kendi ikizleri, kopyaları aracılığıyla temsil edilmektedir. Bu ikizler ve kopyalar, bireyin gerçekliği ile olan bağı koparak, onun kimlik ve varoluş algısını kökten değiştirir. Bu durum, Baudrillard'a göre, gerçeklikle olan bağımızın doğasını köklü bir şekilde değiştirmekte ve bireyin kendine yabancılaşmasına neden olmaktadır. “Praglı Öğrenci” ve “Peter Schlemihl’in Olağanüstü Hikâyesi” hikâyelerindeki karakterler, kendi gölgeleri veya imgeleri ile olan ilişkileri üzerinden yabancılaşma sürecini somut bir şekilde yaşarlar. Bu karakterler, imgeleri tarafından yutulmuş ve gerçekliklerini yitirmiş bireyler olarak tasvir edilir, böylece Baudrillard, modern bireyin benlik algısının nasıl parçalandığını gözler önüne serer. Bu hikâyeler, bireyin kendi kimliği ve varoluşunu sorgulama sürecinde yaşadığı karmaşayı ve bu sürecin getirdiği yabancılaşmayı açıkça ortaya koyar.

Sonuç olarak, Baudrillard'ın bu eserlerdeki analizi, modern toplumda bireyin kendisine ve çevresine yabancılaşmasının, teknolojinin ve imgelerin evrimiyle nasıl derinleştiğini açıklar. Teknolojinin ve imgelerin bireyin yaşamındaki rolü, onun kendi gerçekliğini ve kimliğini tanımlama yeteneğini ciddi şekilde zedeler. Eserler, bireyin kimlik ve varlık kavramlarını sorgulamasına zemin hazırlarken, yabancılaşmanın sadece ekonomik veya sosyal bir olgu olmadığını, aynı zamanda kültürel ve ontolojik bir mesele olarak ele alınması gerektiğini öne sürer. Yabancılaşma, bireyin varoluşsal anlamda kendini ve çevresini anlamlandırma sürecinde karşılaştığı temel bir sorundur.

Baudrillard'ın bu iki hikâyeyi analiz ederek yabancılaşma üzerine yaptığı vurgular, modern toplumun yapısal sorunlarını ve bireyin içinde bulunduğu çelişkileri ve sosyal gerçeklikle olan karmaşık ilişkisini daha iyi anlamamıza olanak tanımıştır. Bu analizler, modern bireyin karşı karşıya olduğu varoluşsal krizleri ve bu krizlerin toplumsal ve kültürel boyutlarını daha derinlemesine kavramamızı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (1994). *Illusion of the End*, Chris Turner (çev.), Cambridge: Polity Press.
- Baudrillard, J. (2012a). *Kusursuz Cinayet*. Necmettin Sevil (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012b). *İmkânsız Takas*. Ayşegül Sönmezay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.,
- Baudrillard, J. (2014). *Baştan Çıkarma Üzerine*. Ayşegül Sönmezay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016a). *Tüketim Toplumu*. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016b). *Simülakrlar ve Simülasyon*. Oğuz Adanır (çev.), Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Chamisso, A. (2014). *Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü*. Murat Özbank (çev.), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Clarke, D.B. (2010). Mirror, *The Baudrillard Dictionary*, Ed. Richard G. Smity, Edinburg: Edinburg University Press, ss. 126-128.
- Gilloch, G. (2009). Mirror, Mirror: 'The Student of Prague' in Baudrillard, Kracauer and Kittler. *Jean Baudrillard: Fatal Theories*, London: Routledge.
- Marks, K. (2003). *1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*, Kenan Somer (çev.), Eriş Yayınları.
- Pawlett, W. (2007). *Jean Baudrillard Against Banality*, London: Routledge.
- Pawlett, W. (2013). *Violence, Society and Radical Theory Bataille, Baudrillard and Contemporary Society*, Surrey: Ashgate Publishing.